

Over apostolische spiritualiteit

Wat is spiritualiteit? Hoe komt spiritualiteit tot uiting? Op die vragen wordt op vele manieren antwoord gegeven. Spiritualiteit is een van de centrale noties binnen religies en andere geestelijke stromingen en is buitengewoon breed bestudeerd.¹ Binnen het Apostolisch Genootschap is spiritualiteit echter een weinig gehanteerd begrip.²

Chris de Werd

Vaak wordt spiritualiteit gezien als een bepaald gevoel, een bepaalde innerlijke opstelling tot de werkelijkheid waarbij het hogere, het ons overstijgende, een belangrijke rol speelt. Maar opvattingen daarover beginnen al uiteen te lopen bij een nadere aanduiding van wat dat hogere dan is - en de verschillen worden zelfs hemelsbreed wanneer getracht wordt hoe de persoonlijke verhouding tot dat hogere zou moeten zijn. Zonder het belang van het denken daarover te willen onderschatten, wil ik hier trachten op een andere manier naar spiritualiteit te kijken. Spiritualiteit beperkt zich naar mijn opvatting immers niet tot een bepaalde geesteshouding of innerlijke opstelling, maar komt ook tot leven door zaken als, bijvoorbeeld, persoonlijke, concrete ervaringen, relaties met de omgeving en persoonlijk gedrag. Spiritualiteit is niet alleen een manier van kijken, maar ook een manier van doen.

Dit uitgangspunt biedt ook gelegenheid om te bezien hoe spiritualiteit in de praktijk van een religieuze beweging, hier met name het Apostolisch Genootschap, naar voren komt. Er wordt binnen het genootschap immers weinig over spiritualiteit als zodanig gesproken. Toch verdient spiritualiteit echt aandacht. Aandacht *binnen* het genootschap, omdat het gaat om de eigen, allerindividueelste religieuze opvatting. Die is weliswaar zeer persoonlijk, maar is tegelijkertijd van grote invloed op de praktische betrokkenheid. Aandacht *vanuit* het genootschap naar buiten toe, omdat het apostolische gedachtegoed op juist dit punt de aansluiting met de huidige geïndividualiseerde cultuur dreigt te verliezen, wat een gemiste kans kan zijn: spiritualiteit als vorm van persoonlijke ontwikkeling geniet in de samenleving veel belangstelling. Daarnaast hebben zich binnen andere bewegingen allerlei ontwikkelingen voorgedaan die wellicht een inspiratiebron kunnen vormen.³

De eerste vraag die daarbij rijst is hoe spiritualiteit eigenlijk verweven is met een levensbeschouwelijke traditie – en dan met name het apostolische gedachtegoed.⁴ Op welke manier heeft spiritualiteit betekenis? Het antwoord op die vraag moet een verduidelijking van de positionering van spiritualiteit binnen een bepaalde levensbeschouwing opleveren - en misschien meer zicht op een inhoudelijk antwoord. Ik beschrijf daarom, in de analytisch filosofische traditie, hoe spiritualiteit binnen een algemene structuur van levensbeschouwelijke opvattingen, met name religieuze, kan worden gezien. Vooraf maak ik echter een meer algemeen onderscheid tussen levensbeschouwelijke en niet-levensbeschouwelijke opvattingen. Vervolgens beschrijf ik voor religieuze tradities vier activiteiten die kenmerkend zijn voor dit soort tradities. Daarna ga ik na hoe spiritualiteit in die kenmerkende activiteiten naar voren komt. Mijn doel is om te laten zien dat wat spiritualiteit volgens een specifieke religieuze richting is. Voor een belangrijk deel spreekt dit uit

¹ De *World Spirituality. An Encyclopedic Historic of the Religious Quest* telt 25 delen!

² In Berry Brands, *Nieuw licht op oude wegen*, (Stichting J.H. van Oosbreezing, 2013), hét standaardwerk over de historische ontwikkeling van het apostolische werk in Nederland komt het begrip *spiritualiteit* driemaal voor, waarvan twee keer als het gaat om het begin van de 19e eeuw. In de duizenden weekbrieven van 1946 tot nu komt *spiritualiteit* 11 keer voor, 5 keer bij apostel J.L. Slok, 6 keer bij apostel Riemers.

³ Een voorbeeld van een manier waarop aansluiting wel wordt gezocht is te zien op <https://www.begripkwekers.nl/>. Voor ontwikkelingen vanuit oorspronkelijk katholieke hoek zie bijvoorbeeld: <https://www.barmhartigheid.nl/>

⁴ Als ik spreek over 'apostolisch' kan men daarvoor lezen: zoals dat binnen het Apostolisch Genootschap opgevat wordt. Dat is in de meeste gevallen meer vrijzinnig dan in andere apostolische richtingen.

bepaalde kenmerkende activiteiten of 'praktijken' die men binnen een bepaalde religieuze traditie ontplooit.

Ter illustratie bespreek ik in lijn met deze benadering voor drie geloofsrichtingen of -tradities (de meer traditioneel protestante traditie, de vrijzinnig protestante richting en de rooms-katholieke) in welke activiteit of praktijk men spiritualiteit naar voren kan zien komen. Tenslotte doe ik dat ook, maar dan wat uitgebreider voor het Apostolisch Genootschap.

De betekenis van spiritualiteit

Spiritualiteit zou ik willen omschrijven als de manier waarop men zich persoonlijk tot het absolute (een overkoepelende term voor wat men als God, de eerste oorzaak, het Al, de totale kosmos en dergelijke, aanduidt) verhoudt. Die persoonlijke verhouding wordt sterk bepaald door de context waarin spiritualiteit beleefd wordt. Door de geschiedenis heen ontwikkelde de betekenis van spiritualiteit zich van een idee over 'dat wat het leven in beweging zet', via een rechtstreeks aan bepaalde godsdiensten of tradities gekoppelde betekenis, naar (in onze tijd) een aantal naast elkaar bestaande opvattingen over wat spiritualiteit is. Het begrip 'spiritualiteit' kan heden ten dage dus meerdere betekenissen hebben, betekenissen die min of meer afhangen van de context van het gebruik. Deze context is zo belangrijk dat alleen een zorgvuldig gebruik van het woord kan voorkomen dat wie het begrip bezigt zich automatisch en wellicht onbewust in een bepaalde hoek situeert.

Twee opvattingen over spiritualiteit

Als mensen zin en betekenis willen geven aan hun bestaan dan kunnen ze uitgaan van bepaalde religieuze of filosofische opvattingen om hun houding ten opzichte van een diepste of totale werkelijkheid te bepalen. Hun opvatting over die werkelijkheid bepaalt, minstens ten dele, hoe ze tegen hun leven aankijken en hoe ze hun leven willen leiden. Wie de menselijke geest als een uiteindelijk biologisch bepaald verschijnsel beschouwt zal totaal andere opvattingen over spiritualiteit hebben dan een gelovig katholiek. Maar zelfs hardcore materialisten (materialisten in filosofische zin) zullen niet om spirituele zaken heen kunnen als ze willen nadenken over bijvoorbeeld betekenis en zin van het bestaan, het al of niet bestaan van het hogere en dergelijke. Ook een *ontkenning* van een verbinding met iets hogers is immers een metafysische uitspraak. En ook dat is een levensbeschouwelijke kwestie. Anderen gebruiken spiritualiteit in een meer beperkte betekenis en zijn vooral geïnteresseerd in de invloed van het onbestemd hogere, het niet zichtbare op ons bestaan. Men kan daarom, als eerste onderscheid, spreken over een opvatting van spiritualiteit binnen een levensbeschouwelijke context óf binnen een niet-levensbeschouwelijke context.

In een levensbeschouwelijke context wordt spiritualiteit in een bepaalde betekenis opgevat, namelijk als een bepaalde relatie tot een diepste, vaak totale of absolute werkelijkheid. (Vaak, maar niet altijd, ziet men spiritualiteit daarbij vooral als een *innerlijke* houding.) Op die relationele manier wordt spiritualiteit opgevat door een groot aantal tradities en geestelijke stromingen. Voor al deze religies of geestelijke stromingen vormt spiritualiteit de persoonlijke verbinding tussen wat men ziet als het wezenlijke van de mens en de eigen opvatting van het absolute (bijvoorbeeld God, het Al, de kosmos, het transcendent). De belangrijkste functie van dat verband is dat daardoor uitspraken over zin en betekenis van het eigen bestaan gedaan kunnen worden.

In een niet-levensbeschouwelijke context wordt het begrip spiritualiteit in toenemende mate gebruikt binnen allerlei activiteiten en stromingen die vaak hun oorsprong vinden in 19^e-eeuwse, bijzondere vormen van esoterie of in New Age-achtige opvattingen uit de jaren zeventig van de vorige eeuw, waarbij men uitkeek naar de komst van een 'nieuw tijdperk' van liefde en licht, waarop

men zich voorbereidde door te werken aan eigen spirituele groei.⁵ Een nog steeds toenemend aantal variaties daarop ziet men tegenwoordig in allerlei al of niet commerciële activiteiten, zoals die ruimschoots te vinden zijn op internet of, bijvoorbeeld, op de jaarlijkse Spirituele en Paranormale beurs. Kenmerkend is dat het er weliswaar om gaat hoe ons lichaam en/of onze geest zich verhoudt tot een bepaalde opvatting van de werkelijkheid, maar dat die opvatting vrij willekeurig lijkt te worden ingevuld. Het gaat dan meer over de effecten op het eigen welzijn of gezondheid.

Hier zal ik mij richten op de religieuze context van spiritualiteit. Die context bestaat uit verschillende praktijken. Praktijken zijn bepaalde, kenmerkende activiteiten als gewoonten, handelingen, werkwijzen en tradities zoals die binnen kerken en geestelijke stromingen, maar ook bij bepaalde wetenschappelijke opvattingen gebruikelijk zijn.

Schematisch voorgesteld:

	Context	Praktijken
Opvatting over diepere werkelijkheid	Niet-levensbeschouwelijk	- Niet uitgewerkt
		- Niet uitgewerkt
	Levensbeschouwelijk	- Niet uitgewerkt
		- Geloofsovertuiging - Levensstijl - Gemeenschap - Religieuze ervaring

Vier religieuze praktijken

Opvattingen over de werkelijkheid van het bestaan, of ze nu politiek, maatschappelijk, filosofisch of religieus zijn, kunnen de context vormen voor activiteiten die in de vorm van ‘praktijken’ beschreven kunnen worden. Daarmee druk ik uit dat het niet alleen om de beschrijving van de opvattingen zelf gaat, maar ook om de manier waarop die opvattingen vertaald worden naar gewoonten, handelingen, werkwijzen en tradities. Op de een of andere manier (via een theorie, een geloofsovertuiging, een filosofie) worden die opvattingen daardoor met elkaar verbonden en vormen ze een samenhangend geheel van activiteiten.

Gaat het om een *religieuze praktijk*, dan kan het dus om verschillende soorten activiteiten gaan die allen met religie te maken hebben. Welke kenmerkende activiteiten dat zijn en de wijze waarop de

⁵ [https://nl.m.wikipedia.org/wiki/New_age_\(beweging\)](https://nl.m.wikipedia.org/wiki/New_age_(beweging)). Denk ook aan het lied ‘Aquarius’ in de musical *Hair*.

samenhang van die activiteiten beschreven wordt, verschilt nogal.⁶ Hier kies ik voor een indeling op basis van vier soorten religieuze praktijken⁷. Dit zijn:

- (Geloofs)overtuiging – wat men als vaststaand aanneemt, in de traditie verankerd is of persoonlijk als ‘waar’ beschouwt. Wat ‘officieel’ als vaststaand te boek staat.
- Levensstijl – persoonlijk gedrag en persoonlijke denkbeelden, normen en waarden, ethiek, inrichting van het dagelijks leven.
- Horen bij een gemeenschap – groep waartoe men zich rekent, kerk, partij, sociale interactie en verplichtingen, maar ook vaste rituelen en symbolen die de eigenheid van een religieuze gemeenschap benadrukken.
- Religieuze ervaring – emotionele betrokkenheid, persoonlijke rituelen en symbolen, interesses, religieuze vorming, eigen levensverhaal, intellectuele vorming.

Door het beschrijven van de invulling van de praktijken bij een bepaalde religie krijgt men een bepaald beeld van die religie. Je kunt dan bijvoorbeeld zien dat een bepaalde praktijk zeer nadrukkelijk of vrijwel niet aanwezig is. Zo blijkt bijvoorbeeld dat het ‘horen bij een gemeenschap’ zoals we dat kennen bij een protestante gemeente of katholieke parochie, bij het shintoïsme nauwelijks een rol speelt. Door nu het begrip ‘spiritualiteit’ in de context van een religieuze praktijk te plaatsen - of door het gebruik ervan binnen een bepaalde context juist uit te sluiten - kan men aan spiritualiteit een voor die bepaalde religie specifieke betekenis geven. Ik geef twee voorbeelden van het gebruik van het begrip ‘spiritualiteit’ binnen een bepaalde praktijk, waardoor dat begrip een specifieke betekenis krijgt.

In de *Groene Amsterdammer*⁸ wordt uit de mond van Marilynne Robinson, (een bekend essayiste die door Barack Obama persoonlijk geïnterviewd werd) het volgende opgetekend: *“Mijn spiritualiteit, om dat woord te gebruiken, is dat ik accepteer dat er een realiteit bestaat die veel groter is dan waar wij affiniteit mee hebben... Ik kan mij van God geen voorstelling maken... De enige omschrijving van God die ik kan bedenken is: genade.”*

Spiritualiteit wordt hier als *Godsbesef* gezien, als het accepteren van een realiteit buiten haar, die groter is dan zij kan bevatten. De praktijk waar ze over spreekt is *geloofsovertuiging*, maar ook (in dit geval: het ontbreken van) de praktijk van *religieuze ervaring*.

Tweede voorbeeld: in De Volkskrant van 16 januari 2019 zegt Maarten Coolen: *“[ze] zoeken op een nieuwe manier naar kaders die bouwvast bieden. Dat kan de EO-jongerendag zijn, maar ook een commune, yoga of spiritualiteit: gemeenschappen die je van een identiteit voorzien.”*

Spiritualiteit wordt hier als praktijk van *boren bij een gemeenschap* beschreven. Het krijgt daardoor de betekenis van spiritualiteit die ontstaat door het gevoel bij een gemeenschap te horen.

Deze voorbeelden laten zien dat het plaatsen van het begrip ‘spiritualiteit’ juist in het licht van een bepaalde praktijk belangrijk is voor de interpretatie ervan. De spiritualiteit van Robinson is een geloofsovertuiging die niet geschraagd wordt door religieuze ervaring. Coolen aan de andere kant, ziet spiritualiteit voortkomen uit de band met een groep.

⁶ Zo hanteert het standaardwerk *Spiritualiteit. Vormen, Grondslagen, Methoden* van Kees Waaijman (Uitgeverij Kok, Kampen, 2000), een indeling in ‘werkelijkheidsgebieden’ van spiritualiteit: lekenspiritualiteit, scholen van spiritualiteit en tegenbewegingen.

⁷ Het idee om deze vier praktijken te hanteren werd mij aan de hand gedaan door theologe Dr. A. M. van Dijk.

⁸ Yvonne Zonderop, *Ik kan mij van God geen voorstelling maken. Marilynne Robinson over religieus humanisme*, De Groene Amsterdammer, 17 december 2015.

De volgende opmerking is hier wellicht nog op zijn plaats. Spiritualiteit wordt vaak zonder meer vereenzelvigd met de praktijk van de *religieuze ervaring*. De inhoud van die religieuze ervaring blijkt bij nadere beschouwing echter sterk afhankelijk te zijn van andere praktijken. De praktijk is dan een andere dan op het eerste gezicht lijkt. Zo werd binnen de apostolische gemeenschap nog geen eeuw geleden ‘in tongen gesproken’ waarbij een gelovige als in trance ‘woorden van de heilige geest sprak’. Dit verschijnsel verdween toen daar vanuit de leiding verzet tegen kwam. Spiritualiteit hing kennelijk meer samen met de praktijk van de (officiële) *geloofsovertuiging* dan met wat men als een eigen *religieuze ervaring* beschouwde.

Ik geef hieronder drie voorbeelden van de manier waarop binnen bepaalde religieuze tradities spiritualiteit beschreven wordt. Dit leidt tot een beschrijving van protestantse spiritualiteit, vrijzinnige spiritualiteit en katholieke spiritualiteit. Geen van de beschrijvingen is erg accuraat voor de hele traditie (het zijn beperkte voorbeelden uit de literatuur), maar zij illustreren wel de wijze waarop de spiritualiteit van een traditie gekarakteriseerd kan worden.

Protestantse spiritualiteit

In de Canon van de protestantse spiritualiteit in Nederland omschrijft Rick Benjamins protestantse spiritualiteit als “*onze geschapenheid die tot rechtschapenheid moet worden. Daarvoor luisteren mensen naar het woord van God, dat in de Schrift tot hen spreekt, om ze met Christus te verbinden, in wie ze als nieuwe mensen kunnen leven.*”⁹ Spiritualiteit komt hier tot uiting in termen van geloofsovertuiging en levensstijl. Er is sprake van de geloofsovertuiging die stelt dat “*God via de Schrift tot ons spreekt*”. De verbinding met het hogere (met Christus) wordt via de Schrift gelegd en een nieuwe levensstijl wordt juist daardoor voor de mens mogelijk.¹⁰

Dat voor protestanten het horen bij een gemeenschap geen belangrijke spirituele bron is, blijkt ook uit de uiteenzetting van Benjamins wanneer hij schrijft dat van oorsprong het protestantisme de nadruk legt op ‘de enkeling voor het aangezicht des Heren’, dat het op de *wereld* wijst als de plaats waar God gediend wil worden (dus geen gemeente, maar de wereld als gemeenschap, dienen van de wereld als levensstijl). Dit laatste wordt nog eens benadrukt door de beschrijving van de opvatting over de functionele rol van de kerk¹¹: “*De kerk moet zich dus goed realiseren, dat ze zelf het rijk van God niet is. De kerk is (slechts) intermediair en nog veel vaker een (al of niet georganiseerd!) spanningsveld tussen evangelie en cultuur.*” En: “*Ze [de kerk] kan echt niet pretenderen dat binnen haar muren de wil van God werkelijk wordt uitgevoerd.*”

Protestantse spiritualiteit wordt hier dus vooral gezien als de praktijk van de *geloofsovertuiging* (de Bijbel) en de praktijk van de *levensstijl* en komt niet voort uit het *horen bij een gemeenschap*. Het moet gericht zijn op de wereldgemeenschap: ‘Want niet de kerk, maar de wereld moet rijk van God worden.’¹² Ook ziet Benjamins geen rol voor de praktijk van de *religieuze ervaring*. Nogmaals: dit is de opvatting van Benjamins en geen accurate weergave van het protestantisme. Het gaat mij om een werkwijze voor het vinden van de soort spiritualiteit. Spiritualiteit is voor Benjamins een op de Bijbel afgestemde levensstijl.

Vrijzinnige spiritualiteit

Heel anders wordt spiritualiteit geformuleerd door Claartje Kruijff, remonstrants predikant in de Dominicuskerk te Amsterdam en bij de remonstranten in Naarden-Bussum.¹³ Zij zegt: “*Aan het*

⁹ Rick Benjamins, *Canon van de protestantse spiritualiteit in Nederland*, Uitgeverij Kok Kampen, 2010

¹⁰ Zo verwijst (de wellicht meest bekende) psalm 23 *De Heer is mijn herder* naar het Bijbelse gebed van koning David die al zijn vertrouwen op God richt.

¹¹ Idem, G.D.J. Dingemans *De geloofsgemeenschap is een instrument*, p. 202

¹² Idem, p.203

¹³ Fokke Obbema, *De zin van het leven*, interview: *Claartje Kruijff, remonstrants predikant*, Atlascontact Amsterdam/Antwerpen 2019, p.50. Dit is een bundeling van veertig vraaggesprekken uit de Volkskrant. Elk vraaggesprek begon met ‘Wat is de zin van ons leven?’

bef van die diepere afhankelijkheid [van de ander] zitten ook spirituele en ethische aspecten. De ander is je andere helft, dus heb ik ook te maken met het kind met pijn in het buitenland of met die verwarde man op straat. Het hangt allemaal samen, we leven niet los van elkaar. We zijn verbonden met de ander, met al wat leeft, zo je wil met God. Op die manier geven we aan ons leven betekenis.”

Hier wordt spiritualiteit opgevat als verbinding met de ander, met al wat leeft, met God. Dat is haar geloofsovertuiging, maar vooral haar religieuze ervaring en levensstijl. Het deel uitmaken van een gemeenschap wordt niet genoemd. Dat komt ook naar voren wanneer ze in bepaalde situaties het over spiritualiteit wil hebben zonder daarbij haar geloofsovertuiging te noemen. Ze beschrijft die spiritualiteit dan in termen van twee religieuze praktijken, namelijk van de praktijk van de *religieuze ervaring* en de praktijk van *levensstijl*. Kennelijk is de praktijk van de *geloofsovertuiging* niet nodig voor haar spirituele inspiratie: “*Wat ik ook wel doe [bij buitenkerkelijke begrafenissen] is vanuit ervaringen spreken: over ons verlangen, onze levenshouding, dus zonder een al te zeer ingevuld godsbegrip te gebruiken.*”¹⁴ Spiritualiteit is voor Kruijff een levensstijl die in verbondenheid met de ander de religieuze ervaring vindt.

Katholieke spiritualiteit

In ons land is bij katholieken de spiritualiteit het meest zichtbaar. Het doordeesemt de concrete levensstijl van personen en gezinnen en de religieuze ervaring van individuele en groepen gelovigen – zelfs als ze geen deel van de moederkerk meer willen zijn. De religieuze praktijk van de katholieke levensstijl is sterk (uiteraard in het zuiden het sterkst) verankerd in gewoonten, tradities, rituelen, samenlevingsvormen (kloosters, opleidingsinstituten) en ethiek. Meer dan de individuele geloofsovertuiging leidt (leidde?) juist die *levensstijl* tot de religieuze ervaring van verbinding met het hogere. Het *behoren bij een gemeenschap* als spirituele bron speelde (althans bij leken) lange tijd geen essentiële rol, al is de laatste decennia verandering gekomen juist door het verlangen bij een bepaalde gemeenschap te behoren. De oorzaak daarvan zou gezocht kunnen worden bij het Tweede Vaticaanse Concilie, door de tegenstellingen tussen orthodoxe en moderne gelovigen (die door hun opstelling juist onderling sterker verbonden raakten) en, de laatste jaren, door de invloed van de huidige paus Franciscus. De praktijk van de individuele *geloofsovertuiging* en de praktijk van het *behoren bij de gemeenschap* als bron van spiritualiteit komen in de Katholieke kerk echter zeker wel aan bod bij geïnstitutionaliseerde groepen als clerus, kloosterorden en wetenschappelijke instituten.

Spiritualiteit door wetenschappelijke, maar toch ook katholieke ogen komt bijvoorbeeld aan bod in het lijvige standaardwerk *Spiritualiteit, vormen, grondslagen, methoden*¹⁵ van Kees Waaijman, karmeliet en voormalig wetenschappelijk directeur van het Titus Brandsma Instituut te Nijmegen. Hij onderscheidt daarin drie vormen van spiritualiteit aan de hand van hun rol: scholen (in de zin van bezinningsinstituten), leken en tegenbewegingen. De rol van de scholen is bemiddeling. De ervaring van de religieuze bron wordt door bemiddeling van scholen - in de vorm van liturgie, religieus leven, spirituele oefening - voor leken toegankelijk gemaakt. Tegenbewegingen plaatsen daar een eigen ervaring van het hogere tegenover.¹⁶ Hoewel Waaijman een algemene beschrijving van de talrijke en van elkaar verschillende religieuze tradities van over de hele wereld wil geven, weerspiegelt zijn opzet, wellicht onbedoeld, de traditionele katholieke benadering van spiritualiteit. De praktijk van de *levensstijl* (die vooral in de uiterlijke aspecten van gedrag, rituelen, kleding, architectuur, kunst en taal verregaand zijn gereguleerd) leiden volgens hem tot *religieuze ervaring*. Persoonlijke *overtuigingen* en het *boren bij een gemeenschap* lijken, althans voor leken, geen bron van

¹⁴ Idem p.51

¹⁵ Uitgeverij Kok Kampen, 2000

¹⁶ Het Titus Brandsma Instituut te Nijmegen heeft zich in een heel andere richting ontwikkeld en betreft leken veel nadrukkelijker. Een ander voorbeeld is de eerder aangehaalde Beweging van Barmhartigheid te Boxtel.

spiritualiteit.¹⁷ Lekenspiritualiteit is voor Waaijman een herkenbare levensstijl die leidt tot religieuze ervaring.

Wat betekent spiritualiteit voor Apostolischen?

“De rode draad in de geschiedenis van de apostolische beweging tot en met de arbeidsperiode van Slok sr. was de wederkomstverwachting en de transformatie die deze in de loop van de tijd onderging.”¹⁸ Zo vat Berry Brand in zijn indrukwekkende studie de geschiedenis van het apostolische werk samen. Dat moge geschiedkundig zo zijn, het is een andere kwestie dan de ontwikkeling van de apostolische spiritualiteit in al die jaren. Waarschijnlijk ligt daar nog een groot gebied ter bestudering open. Hier beperk ik mij tot de huidige stand van zaken binnen het Apostolisch Genootschap¹⁹ zoals ik die aan de hand van bovengenoemde praktijken, als het ware van binnenuit, interpreteer. Gelieve bovendien deze voorlopige interpretatie vragend op te vatten, als ‘is het niet zo dat ...?’.

Spiritualiteit is het zich persoonlijk verhouden tot het absolute, of anders, eenvoudiger gezegd: de manier waarop ik mij persoonlijk tot God verhoud. De praktijken die daartoe ontplooid worden binnen het Apostolisch Genootschap: de geloofsovertuiging, de levensstijl, de band met een gemeenschap en de religieuze ervaringen, constitueren die persoonlijke verhouding, die spiritualiteit. Deze vier praktijken binnen het Apostolisch Genootschap en de mate waarin ze apostolische spiritualiteit vormgeven zou ik als volgt willen beschrijven.

Wat de *geloofsovertuiging* officieel inhoudt is eenvoudig vast te stellen. Op de Apgen-website staat concreet omschreven hoe men zich tot God verhoudt onder de titel ‘Wat geloven wij?’²⁰ Het is echter een van de voortreffelijkste eigenschappen van de vrijzinnige apostolische cultuur dat men onderling iedereen vrijlaat er het zijne van te denken. Zo treffen we apostolischen aan die actief lid zijn van het (in Nederland atheïstisch georiënteerde) Humanistisch Verbond, evenals apostolischen die zichzelf als praktiserend boeddhist beschouwen. Ook is er discussie of het woord ‘God’ als de meer algemene omschrijving voor het hogere gebruikt zou moeten worden, dat er een alternatieve aanduiding voor zou moeten worden gebruikt of dat zelfs het weglaten van een aanduiding voor het hogere beter zou zijn. Uit oogpunt van spirituele duidelijkheid zou ik ervoor willen pleiten het woord ‘God’ (uiteraard in eigen interpretatie) te gebruiken in plaats van omschrijvingen ervan.²¹ Maar hoe dan ook: kennelijk is wat er officieel als geloofsovertuiging geformuleerd wordt niet erg bepalend voor de wijze waarop apostolischen zich tot God verhouden. Van een vast omschreven geloofsovertuiging die *daadwerkelijk* richtinggevend is voor de wijze waarop men zich tot God (of ook wel: het niet te bevatten mysterie, de macht waaruit alles ontstaan is, de éne oorsprong, het grote geheel) zou moeten verhouden, is geen sprake. Als religieuze praktijk vormt de apostolische geloofsovertuiging daarom nauwelijks een spirituele bron.

Dat ligt anders bij de apostolische *levensstijl*. Persoonlijk gedrag en denkbeelden, normen en waarden leven sterk en worden ook als ‘apostolisch’ gezien. Het is vooral deze apostolische levensstijl die besproken wordt in de eredienst. Liefhebbend, menswaardig, verantwoordelijk, zó wil men zijn of

¹⁷ In hoeverre dit echter vandaag nog in deze mate van toepassing is, is nog onduidelijk. Uit een mailwisseling met Dr. A. van Dijk (katholiek theoloog) blijkt dat de visie van Waaijman in ieder geval wat betreft het huidige Titus Brandsma Instituut achterhaald is. Zeker de laatste 40 jaar is juist bij het TBI veel ruimte voor andere vormen van spiritualiteit, ook in publicaties.

¹⁸ Berry Brand, *Nieuw licht op oude wegen*, Stichting J.H. van Oosbreelezing, 2013, p.621

¹⁹ Met het gebruik van ‘apostolisch’ beperk ik mij nadrukkelijk tot het Apostolisch Genootschap.

²⁰ <https://www.apgen.nl/over-ons/>

²¹ Het argument wat ik het meest vernomen heb is dat het woord ‘God’ mensen van buitenaf zou afschrikken. Het vermijden van het woord ‘God’ uit pr-oogpunt is echter naar mijn opvatting een vorm van religieus verstoppertje spelen en, uiteindelijk, improductief. Zie ook mijn blog ‘Het kind en het badwater’ over deze opvatting op <http://www.opdekeperbeschouwd.nl/het-kind-en-het-badwater/>

haar leven leiden, ook waar niemand het ziet. Je kunt zeggen dat die mooie levensstijl *spiritueel* gemotiveerd is, want men wil zo leven omdat men ‘verbonden is met het grote geheel’. De nog weinig gebruikte term van apostel L. Slok, het ‘God-als-mens-evangelie’, duidt precies aan dat men zijn of haar verhouding tot God, het mysterie, tot uiting wil laten komen in een humanitaire levenshouding. Misschien kun je het nog sterker uitdrukken: die levensstijl is spiritualiteit.²²

Daar hoort echter wel een kanttekening bij. De kracht van deze spirituele motivatie lijkt ook een generatiekwestie te zijn en is tanende. Er zijn wellicht enkele oorzaken aan te wijzen voor de verminderde invloed van deze spirituele bezieling op de levensstijl (maar er zijn er zeker meer of andere): lossere en meer diverse normen en waarden met betrekking tot bijvoorbeeld uiterlijk en gedrag, verminderd bezoek aan de diensten, grotere deelname aan niet-apostolische activiteiten, dit alles mede veroorzaakt door betere scholing, hoger inkomen, invloed van media en internet.

De belangrijkste oorzaak van de verminderende kracht van de spirituele motivatie lijkt echter het veranderde apostolische godsbeeld sinds de periode van apostel L. Slok. Ten tijde van de arbeidsperiode van apostel L. Slok was het duidelijk hoe men zich tot God kon verhouden. God was weliswaar een mysterie, maar iets daarvan kon men ontwaren in de mens, en dan 'op z'n schoonst' in de apostel, die zichzelf dan ook de Man Gods noemde. De interpretatie als zou hij zichzelf God noemen of zich bijzondere kwaliteiten zou toedichten is onjuist. Wel achtte hij zich de aangewezen persoon om voor te gaan in de manier waarop men zich qua levensstijl dient te verhouden tot het ‘goddelijke in ieder mens’. Het was als het ware vóórgeleefde spiritualiteit.

Maar mét de terechte relativering van die centrale positie in de jaren erna is daarnaast ook het apostolische godsbeeld sterk vervaagd. Dat is merkbaar, zowel in wat besproken wordt tijdens diensten als in het persoonlijke leven (denk aan het verdwijnen van apostolische tradities thuis). De persoonlijke verbondenheid met het grote mysterie dat we God noemen, die gerichtheid op het grote, universele geheel verliest als bron van humanitaire inspiratie aan kracht. *Religieuze ervaring* als bron van kracht en bezieling uit verbondenheid met God dreigt daardoor te verdwijnen. *Apostolische spiritualiteit* dreigt zo te vervlakken tot humanitaire ethiek.

Het *boren bij een apostolische gemeenschap* als religieuze praktijk wil ik met nadruk een vorm van apostolische spiritualiteit noemen. De ontmoeting van mens tot mens binnen de gemeenschappen staat als het ware model voor het uitgangpunt dat men het hoogste in ieder ander kan ontwaren. Voor een deel is deze betrokkenheid op elkaar een gevolg van het persoonlijk beleven van fundamentele waarden, maar voor een deel komt deze betrokkenheid ook voort uit de geschiedenis van *splendid isolation* van het genootschap. Enkele decennia geleden was, naast je gezin en/of je werk, de gemeenschap vrijwel de enige sociale kring waar je mee omging. Dat hield grote betrokkenheid bij elkaar in. Dat die betrokkenheid een keerzijde had die velen als benauwend of erger ervoeren is inmiddels luid en duidelijk meegedeeld.²³

Toch vinden veel apostolischen tot op de dag van vandaag persoonlijke inspiratie in de ontmoeting met elkaar. Dat is, ondanks teruglopende ledenaantallen, merkbaar in de apostolische gemeenschapscultuur, bijvoorbeeld in de vorm van mooie verhoudingen met elkaar die tot uiting komt in de blijdschap elkaar te zien²⁴ en bij de ruimhartige, vrijwillige uitvoering van taken binnen de apostolische gemeenschap. Stap voor stap wordt daarnaast de blik meer en meer naar buiten

²² Waarmee vastgesteld kan worden dat bij geen van de genoemde vier tradities, de traditioneel protestante, de vrijzinnige, de katholieke en de apostolische traditie, de praktijk van de *levensstijl* ontbreekt als het om spiritualiteit gaat.

²³ Zie Renske Doorenspleet, *Apostelkind, In de greep van een gesloten gemeenschap*, Uitgeverij Balans, Amsterdam 2020

²⁴ Nooit sterker ervaren dan bij het verminderen van de beperkingen bij de Corona-epidemie die vanaf maart 2020 woedde.

gericht. Desalniettemin is het daarbij van belang dat de huidige toenemende maatschappelijke betrokkenheid *spiritueel* geïnspireerd blijft.²⁵

Spiritualiteit als *religieuze ervaring* dreigt binnen het Apostolisch Genootschap een langzaam verdwijnend verschijnsel te worden. Hoe de eigen, innerlijke verhouding met het ultieme, met het wonder van de schepping, met God, ervaren kan worden, is zelden onderwerp van gesprek of onderwerp van de verzorging in de dienst.²⁶ Er wordt nauwelijks onderscheid gemaakt tussen een humane, vriendelijke verstandhouding met de medemens en een spiritueel geïnspireerde omgang met de medemens als ‘vriendelijk aangezicht Gods’. Belangrijke uitzondering daarop is de weekbrief²⁷, maar ook daar wordt in veel gevallen alleen maar kort verwezen naar wat de spirituele bron van onze motivatie is. In liederen is die verwijzing in veel gevallen nog duidelijk aanwezig: bijvoorbeeld in het tweede couplet van het koorlied *In het midden der gemeenschap*.

Lijkt het leven zonder uitzicht,
voel 'k me moedeloos, verward,
dan verlicht Gods woord m'n denken,
keert de rust weer in m'n hart.

Het is zeer ongewis wat er bij apostolische broeders en zusters persoonlijk aan religieuze ervaringen leven, maar de aandacht voor juist het persoonlijke, spirituele gebied dreigt te verdwijnen. Ik noem enkele zaken die van die verminderde aandacht een uiting zijn: het huisbezoek is verdwenen, het gebed in de dienst verandert (‘danken met de ogen open’ bijvoorbeeld), de teksten van liederen worden neutraler (meer humanistisch dan religieus) of verdwijnen helemaal als ze te concreet religieus zijn²⁸, het belang dat aan tradities als uiting van een persoonlijke verhouding met God wordt gehecht lijkt te verminderen.

De eredienst, met ook de daarin gepraktiseerde rituelen, is vanzelfsprekend de plaats waar spiritualiteit door de praktijk van *het horen bij een gemeenschap* beleefd en voorgeleefd kan worden. Dat die spiritualiteit wel eens ontbreekt blijkt echter bijvoorbeeld uit de reacties van bezoekers 'van buiten' en van oud-apostolischen, die de inhoud als erg vriendelijk en humanistisch van toon ervaren, maar toch de echte spirituele bezieling missen. Daar is wat te winnen.

Het is echter de vraag of in deze tijd alleen de eredienst als zodanig de rol van ‘plaats van spirituele inspiratie’ geheel kan blijven vervullen. Collectief zijn er wel bijeenkomsten waarin spiritualiteit een rol speelt (bijvoorbeeld de Jongerenbijeenkomst en de Zangersbijeenkomst), maar activiteiten die gericht zijn op religieuze ervaring in de vorm van *persoonlijke* spiritualiteit ontbreken vrijwel geheel.²⁹

²⁵Zie ook mijn blogtekst *Het kind en het badwater* op: <http://www.opdekeperbeschouwd.nl/het-kind-en-het-badwater/>

²⁶Overigens verwijzen teksten van de liederen die gezongen worden regelmatig naar het hogere. Liedteksten met een vrijwel puur humanistische inslag nemen echter in aantal toe.

²⁷De wekelijkse brief van, in de meeste gevallen, de apostel aan de leden van alle gemeenschappen.

²⁸Zo zouden de laatste drie nieuwe koorliederen *Empathie* (Empathie groeit, als je je gevoel durft delen), *Over de grenzen* (Is er een plek, waar wij elkaar weer kunnen vinden?) en *Ik wil er voor je zijn* (Soms hebben mensen veel verdriet en heel veel pijn), moeiteloos in een puur humanistische setting gezongen kunnen worden, terwijl een mannenkoorlied als *Gods mededogen* (Ik zie in mensenogen de glorie van Gods mededogen) uit de bundel is verwijderd.

²⁹Deze blijven beperkt tot bijeenkomsten voor jongeren die zich voorbereiden op hun keuze zich te laten confirmeren. Activiteiten met spirituele aspecten waar mensen zich persoonlijk voor kunnen aanmelden zijn mij alleen bekend als resultaat van individuele initiatieven, bijvoorbeeld bijeenkomsten in *Castel Marguerite* in *Saint Nectaire* of bijeenkomsten in het *Bezielend Inspiratie Centrum*, het BIC, te Lochem.

Anderzijds hebben bijeenkomsten die vanuit de centrale organisatie worden georganiseerd³⁰ bewust een expliciet niet-religieus karakter.

Slot

Spiritualiteit is de manier waarop men zich persoonlijk verhoudt tot het absolute. Binnen het Apostolisch Genootschap is er veel ruimte voor een persoonlijke, maar wel vrijzinnige, geloofsovertuiging. Als spirituele inspiratie moet men het echter niet van de officieel geformuleerde geloofsovertuiging hebben. Dat ligt volkomen anders bij de spiritualiteit zoals men die beleeft door de eigen levensstijl en door de deelname aan de gemeenschap. Deze religieuze praktijken zijn van oudsher ingebakken in de apostolische cultuur ('geen kerk maar een werk'), maar staan tegelijk ook onder druk.

De praktijk van de *persoonlijke* religieuze ervaring ontbreekt vrijwel geheel, evenals de zorg daarvoor (gebed, individuele bezinning, individueel contact tussen apostolischen 'buiten het gebouw'). Omdat de praktijk van de persoonlijke religieuze ervaring een belangrijke pijler van apostolische spiritualiteit is – het is een pijler die de verbondenheid van het apostolische gedachtegoed met de wereld buiten het genootschap schraagt - lijkt het nodig zich te bezinnen op deze persoonlijke religiositeit: op een *nieuwe spiritualiteit*.

© Chris de Werd

E-mail: clmdewerd@ziggo.nl

Chris de Werd werkte in het onderwijs en de IT. Hij studeerde filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen met als specialisatie ethiek.

³⁰ Bijvoorbeeld: de events die door *Iederal* worden georganiseerd zijn puur maatschappelijke activiteiten.